

**Uğur Tanyeli – Engin Gerçek, İstanbul’da Mekân Mahremiyetinin
İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf,
İstanbul: Metis Yayıncılık, 2013, 9759205973, 245 s.**

Seher Kalender*

Uğur Tanyeli ve Engin Gerçek tarafından hazırlanan bu eserde, İstanbul konut ve barınma tarihi mekân ve mahremiyet ilişkisi bağlamında incelemektedir. Kitabın ilk kısmında Uğur Tanyeli’nin kaleme aldığı metinde; “konut” üzerinden kamusal-özel alan kavramlarının 15.yüzyıldan günümüze seyri ve Türkiye’de nasıl algılandığı anlatılmaktadır. Literatürde Habermas ile anılan kamusal alan kavramının geçirdiği dönüşümü mekân üzerinden ortaya koyan en iyi isimlerden birisi de Richard Sennett’tir. Tanyeli’nin bu çalışması Sennett’in batı toplumlarında yaşanan kamusal-özel alan evrimini mekân üzerinden anlattığı metinleriyle paralellik gösterir. Tüm bu isimler de dahil olmak üzere dipnotlardaki referans çeşitliliği eserin ampirik olarak konuyu zengin bir kavramsal çerçevede ele alındığını bize göstermektedir. Kitabın ikinci kısmı ise Engin Gerçek’in Kuştepe mahallesinde yaşayanların evlerinde çektiği fotoğraflardan oluşmaktadır. Engin Gerçek’in bu fotoğrafları, insanların kendi rızasıyla yaşam alanlarını ifşa etmesine olanak sağlamasıyla mahrem kavramını, bu güne kadar merak edilmeyen ve dolayısıyla basında pek sık gözükmeyen düşük gelirlili insanların yaşam mekânlarını görünür hale getirmesiyle de zihinlere yerleştirilen klasik kent, kentli kavramlarını sorgulamaya zorlamaktadır.

‘Giriş’ kısmına Uğur Tanyeli, konut tarihçilerinin “konut”u salt mimarlık eksenine ele almalarına ve mimarlığın da sadece yapılarla ilişkili bir terime indirgenmesine eleştiri getirerek başlamaktadır. Konutun neleri içerdiği ve nasıl bir yaşama hizmet ettiği neredeyse hiç akla getirilmemiştir. Mahremiyet kavramı ise adeta yok sayılmakta mimarlığın ilgi alanında değilmiş gibi görülüp yalnızca cin-

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul/Türkiye, skalender@fsm.edu.tr

sel kimlikler üzerinden anlatılmaktadır. Mahremiyeti kadının görünürlüğü üzerinden açıklamak yerine, ‘özel hayatın sınırının nereden geçtiği’ şeklinde kabaca tanımlama yapmak bile, mekân oluştururken mahremiyet kavramının göz ardı edilemeyeceğini bize gösterir. Tanyeli’nin bir diğer eleştirisi de mahremiyetin aşındığını düşünenleredir. Yazar insanın özel alana kaçışının ve bireyselliğin her geçen gün arttığı dünyada, mahremin duvarlarının yıkılmaz hale geldiğini belirtmektedir.

Bu girişten sonra ‘Kamu-Özel Yarılması Öncesi ve Sonrası’ başlığı altında Tanyeli, kamusal-özel alan kavramlarının İstanbul’da geçirdiği başkalaşımı anlatmakta, private, privacy, public kelimelerine İngilizce-Türkçe sözlüklerde ne anlam verildiğine bakmaktadır. 1860 tarihli sözlükte “private: halvete mahsus, gizli, saklı, has, resmi ve miri yahut ticarete umum olmayub ahad-ı nasa ve umur-ı zitiyeye mahsus, privacy: halvet, tenhalık, تنها yer public: umuma şayi ve müşterek, devletin hizmetinde olan, devletin herhangi bir fer’ininn eyaletin, sancağın, nahiyenin, şehrin, köyün, çarşının, ordunun”... olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere private ve public kelime anlamlarının Osmanlı’daki kullanımı batıdaki kullanımdan farklıdır. Özellikle private kelimesinin has anlamında olması ve has kelimesinin “sultana ait olan” şeklinde kullanımı (hassa mimarları, hassa ordusu vb) iki dünya arasında terminolojik karışıklıktan kaynaklanmamaktadır. Farklılık ve karmaşanın temel sebebi bu kavramların yaşantıda bir karşılığının olmamasıdır. Osmanlı’da kamusal yaşam ile özel yaşam arasında net bir sınır çizmek imkânsızdır. Tanyeli’ye göre II. Mahmud dönemine kadar devlet görevlilerinin kamu görevlerini evlerinden yürütüyor olması kamu özel ayırımın yönetici sınıfların hayatlarında dahi olmadığını göstergesidir. Gerek düşük gelir gruplarında olsun gerek orta sınıflar da benzer durum geçerlidir.

‘Mahremiyetin Erken Tarihi’ adlı bölümde Tanyeli kamusal-özel alanın birbirinin içine geçmiş ilişkisini yapılar üzerinden anlatır. 15.yy da İstanbul’da düşük gelir grupları hücerat adı verilen tek odalarda yaşamaktadır. Genellikle vakıflara ait olan bu odalar bir avluyu sarmakta avlu ise bir kapıyla sokağa açılmaktadır. Her oda bir aileye ait olmakla birlikte, avlu, mutfak ve tuvaletler ortak kullanım alanlarındandır. Odaların kapısı mahremiyetin ilk sınırı gibi gözüke de bu odanın içerisinde anne baba çocuklardan oluşan genelde dört-beş kişiden müteşekkil aileler barınmaktadır. Dolayısıyla bu mekânlarda tam bir özel alanın varlığından bahsetmek oldukça zordur. Odaların takılı olduğu avlu burada yaşayanların ortak kullanımı sebebiyle kamusaldır ancak avlu da sokaktan bir kapı ile ayrılarak içeride mahrem bir alan oluşturmaktadır. Sokak her ne kadar kamusal alan olarak o mahallenin toplulaşma mekânı olsa da şehrin geneline bütünüyle açık değildir. Mahalle mescidi öncelikli olarak mahallelinin kullanımı içindir, ancak Sennett’in kamusal mekân tanımı olan “toplumsal ilişkiler kurma mekânı” görevini de yerine getirmektedir. Ayrıca toplumun geneli hakkında bilginin alındığı, tüm

kentte olup bitenden haberdar olunan yerdir. Bu özelliği ise Habermas' ın kamusal alan tanımlarıyla örtüşmektedir. Tüm bu mekân kullanım biçimlerinde görüldüğü üzere 15.yy Osmanlısında kamusal-özel alana dair belirgin bir ayırmadan bahsetmek oldukça zordur.

16. ve 17.yüzyıllarda ise konut içli-dışlı olarak adlandırılan ve bir kısmının dışa bir kısmının içe dönük olduğu bir form almıştır. Bu plan tipi 19.yy da ise harem-selamlık olarak isimlendirilen ikili konut tipolojisine evrilmiştir. Ancak 16. yy da bu konutlar sanılan aksine yalnızca aile bireyleri tarafından kullanılmamakta, iç kısımda kan bağı olan veya olmayan üyelerin birlikte kullanımına tahsis edilmişken, dış kısım konuklar, hizmetliler, kapı halkının kullanımındadır. “İç derin bir mahremiyet alanıysa dış toplumsal etkinliklerle aile yaşamının arakesitidir.” 17.yy da dış sokakla daha da bütünleşmiştir ve kahvehaneler eve gelen konukların ağırlandığı mekânlar haline gelmiştir. Kahvehaneler evin bir uzantısı durumundadır öyle ki, akşam erkekler gecelik ve terlikleri ile kahvehanelerde oturmaktadırlar. “Yani, Batı Avrupa terimleriyle söylenirse kamusal nitelikte olan bir mekân “özel” kimliği edinmiştir.”

19.yy da haremlık ve selamlık bölümlerinden oluşan konutların selamlık kısmı misafirlerin ağırlandığı bölümdür özellikle ramazan aylarında selamlıktaki yaşam oldukça hareketlidir. Misafire ait bir odanın mutlaka bulunduğu konut tiplerinde selamlığın bir imarethane gibi işlev görmesi sebebiyle 19.yy'da da özel kamusal ayırımında hala net bir sınırdan bahsedilmesi mümkün değildir.

Hangi konut tipi yer alırsa alsın tüm bu süreçte mahalle, kendisini var eden üyelerin dayanışma içinde var olduğu, hem bu grubu destekleyen hem de denetleyen bir yapıdadır. Mahallede var olan dayanışma konutların yerleşim sürecinden çok net bir şekilde okunabilmektedir. Modern anlamda bir toprak mülkiyetinden ve kadastrodan bahsedemeyeceğimiz bu dönemde insanlar ihtiyaçları doğrultusunda sokaklara doğru mahrem alanlarını genişletebilmektedir. “Hiç kimseye ait olmayanın bir kesimi ihtiyacı kadar olanı ve hassas dengeyi altüst etmeyecek biçimde kendine mal edilebilir.” Kimin hangi vakıftan ne kadarlık bir pay aldığı nesiller boyu toplumun belleğinde yazılıdır. Bu toplumsal hafıza ile herkesin herkesi hem koruduğunu hem de gözetim altında tuttuğunu söyleyebiliriz. Toplumsal ilişkilerde de aynı şekilde koruma ve gözetim devam etmektedir.

‘Bir Değişim Eşiği: 18-19 Yüzyıl’ isimli bölümde Tanyeli yukarıda bahsedilen toplu yaşam kültüründen mahrem alana geçişin öncelikli olarak üst sınıflar tarafından talep edildiğini söyler. Öyle ki III. Ahmed’in Damat İbrahim Paşa’ya yazdığı mektupta kendi bireysel odasında kırk has odalının var olduğundan ve bu durumdan rahatsızlık duyduğundan bahsetmektedir. Bu durum Padişah’ın kalabalıktan ayrı, bir özel mekân ihtiyacını dile getirdiğini göstermektedir. Kent ölçeğinde ise, gözetimden uzak mekân arayışı mahalleden uzaklaşma

şeklinde olmuştur. Lale devrinde mahallenin kamusalılığı dışında yeni kamusal alanlar türetilmiştir. Mesire yerleri, çerağan eğlenceleri mahallenin dışında yeni toplumsallaşma mekânlarıdır. Mahallenin denetiminden uzak bu alanlar zamanla gayriahlaki yaşam alanları olarak tanımlanmıştır. Lale Devrinde çıkan isyanlarda mesire yerlerinin yakılıp yıkılmasında bu algının da etkisi yadsınmaz ölçüdedir. 18.yyda yaşanan değişim Uğur Tanyeli'ye göre tek yönlü değildir. Konut içinde mahrem alan arayışı sürerken, kentin çeperlerine kaçış mahallenin mahrem sınırlarını zorlamak anlamındadır.

‘Yeni Domestisitenin Doğuşu: Konut Mahalleyi Yener’ başlığı altında mahalleden kaçışla başlayıp konutun değişen anlamına giden süreç anlatılmaktadır. Kızıltoprak, Bostancı bölgeleri Müslüman ailelerin mahalleden kaçma alanları, Beyoğlu da gayrimüslimlerin kendi mahallerinden kaçtıkları yerleşim yerleridir. Burada eski mahalleden farklı olan mahremiyetin bekçisi komşular değil konutun fiziksel sınırlarıdır. Tanzimat’la birlikte mülkiyetin dokunulmazlığı ile ilgili yasa çıkarılmış ve kamu özel ayrımı İstanbul’da net çizgilerle belirginleşmeye başlamıştır. Bu sisteminin kente gelmesi yalnızca sınır bilgilerinin yazılı hale gelmesi demek değildir. Mahrem alanın varlığı eski sistemde toplumsal ilişkiler ağı içerisinde mümkündür. Oysa yeni düzen, zamanda ve mekânda bu bilgiyi sabitlemiş ve tüm ilişkiler sistemini yok etmiştir. Konut sınırları bireylerin kendisi tarafından kontrol edilen özel mülkiyetin üzerindedir. Kadastrolu bir kentte mahalle anlamını kaybetmiştir.

Yeni yerleşim bölgelerinde durum böyleyken eski mahallede de işler değişmiştir. ‘Geç 19. ve Erken 20. Yüzyılda Mahremiyet Bunalımı’ başlıklı bölümde Tanyeli 20. yy da mahallenin içinde var olan eski toplumsal değerlerin kaybolduğundan bahseder. Eski Osmanlı Mahallesi tüm gelir gruplarını bir arada barındırmakta ve bu birliktelik hiçbir sınıfsal çatışmaya mahal vermemektedir. Ancak yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşüm insan ilişkilerini de etkilemiş eski birliktelik mahallede görülemez olmuştur. Gelir düzeyi iyi olanlar şehrin çeperlerine taşınırken mahalle içinde de konut dış cephesini kamusal alana kapatmıştır. İç dış bütünlüğü kaybolmuş ev, bireyi dış hayattan koruyan mahrem alan haline gelmiştir. Evin içinde de içe kapanma yine bu dönemde gözükmektedir. Tanyeli bireyin içe kapanma durumunu kitap okuma biçimleri üzerinden anlatmaktadır. 20.yy öncesinde bireysel olarak kitap okunmaz, kitap okuma eylemi bir kişinin okuyup diğerlerinin dinlediği toplumsal bir aktivitedir. Bir odaya kapanarak kendi kendine kitap okuma alışkanlığı ancak bu dönemde yaygınlaşmıştır. Yani bu dönemde hem kent ölçeğinde kamu özel ayrımı derinleşmiş hem de evin içinde içe kapanılan özel alan netleşmiştir.

Değişen dünya düzeninin sürdürülebilmesi tüketim kültürünün yayılmasıyla mümkün gözükmektedir. Habermas’ın kamusal alan olarak tanımladığı medya, tüketimi artırmak amaçlı kullanılan ana mecralardandır. Mekan teşhiri tüketim

kültürünün bir parçası olarak algılanmaya başlamıştır. ‘Teşhir İçin Yeni İmkanlar ve İmkansızlar 1920’lerden 1990’lara’ adlı bölümde Tanyeli Türkiye’de özel mekanın basın aracılığıyla teşhir edilmesini 1920 sonunda başlatır. Ancak 27 Mayıs darbesiyle birlikte Demokrat Parti iktidarının müsrif olarak tanıtılması, israf ve lüks düşkünlüğü ile suçlanması dergilerdeki mahrem alanın kamuya açılması halini yavaşlatmış 1990 lara kadar bu dergiler etkinliklerini kaybetmişlerdir. 1990 sonrası ev dekorasyon dergileri yayına başlamıştır. Üst gelir grupları evlerini basın aracılığıyla göstermektedir. Bu durum temelde alt sınıfların üst gelir gruplarının yaşamlarını merak etmeleri üzerine kuruludur. Ancak hiç kuşkusuz gözetlemek kadar çekici olan gözetleniyor olmaktadır. Sahip olunan serveti bu dergiler ile ilân etmek meşruiyet kazanır. Öyle ki zamanla göstermedikçe ve teşhir etmedikçe servet sahibi olmak anlamını yitirir. Dergilerin varlığı kapitalist sistemin devamlılığı için çok önemlidir. Evin iç mekânının kamusal alana taşınması sahip olunan lüksün teşhir edilmesi servet sahibinin farklılığını ispatlaması, kendisi gibi olanları takip edebilmesi ve onlarla ilişki kurması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte dergiler neyin tüketilmesi gerektiğini kitlelere duyurmaktadır.

‘Geç 20. ve Erken 21 Yüzyılda Konut Mahremiyeti’ bölümünde Tanyeli mahallenin mahremiyetini yitirdikten, aileler çekirdek aileye dönüştükten, bireyler özel alanlarına çekildikten sonra İstanbul’da oluşan travmatik durumu anlatmaktadır. İstanbul artık bir metropoldür ve metropolün insanları şehrin her gün daha da kalabalıklaşan kamusal alanlarından kaçmakta kendilerine sığınaklar yaratmaktadır. Tanyeli Habermas’tan alıntılıdığı “ Kamusal alanla özel alan arsandaki alışveriş ilişkisi bozulmuştur. Bu bozulmanın nedeni, büyük şehir insanının ‘perse’ kitle insanı olması ve bundan dolayı özel alanın medenileşmesini tasavvur edememesi değil, şehrin gittikçe karmaşıklaşan hayatını, onu kendisi için kamusal kılacak şekilde bir bütün olarak idrak etmeyi başarmamasıdır. Genel olarak şehir bütünü, görülmesi zorlaşan bir ormana dönüştüğü oranda birey kendi özel alanına çekilir.” cümleleri günümüz insanın kent içinde neden içedönük bir biçimde var olmak istediğini açıklar. Bu isteğin İstanbul’da yapılara yansımaları 19.yy da Pera bölgesinde güvenli apartmanlar iken bu gün kapalı sitelere, rezidanslara dönüşmüştür. Kapalı siteler aynı fikirde, aynı gelir düzeyinde, aynı beklentilere sahip insanlarla birlikte var olmayı vaat eden neo-gemeinschaft turlar. Kendi içinde ise bu yapıların bir kamusalılık oluşturması imkânsız görülmektedir.

Son olarak ‘41 Fotoğraf Ne Söylüyor’ başlığı altında Tanyeli, kitabın sonunda yer alan Engin Gerçek’in 41 fotoğrafının ne söylediğinden bahseder. Metnin en başında tarihçilerin yalnızca üst gelir grubuna ait evleri araştırdıklarını eleştiren yazar bu fotoğraflarla Gerçek’in bu güne kadar hiç merak edilmeyen bir grubun mahrem alanını gösterdiğini belirtmektedir. Gerçek, mutenalaştırma tehdidi altındaki Kuştepe mahallelilerin yaşam alanlarını göstererek bu güne kadar dekorasyon dergilerinin dayattığı izlenen ve izleyen klişesini alt üst etmektedir.

Fotoğraflardaki insanların gözlerinde ‘neresi varoş, neresi merkez, kim kentli, kim marjinal’ sorularını gördüğünü söyleyen Tanyeli bu fotoğrafların kent, kentli, kentlilik, kentleşme gibi kavramları sorguladığını dile getirmektedir.

Engin Gerçek de; fotoğraflarını, her bir karesini nasıl çektiğini birkaç cümle ile anlatarak bize sunmaktadır. Bu fotoğraflarda kimi zaman hikâyeler, kimi zaman evdeki koltuklar, duvardaki bordürler, televizyon üstüne serilen dantel örtüler birbirine benzemektedir. Gösterilen yaşamlar ve mekânlar bu güne kadar dekorasyon dergilerinde sunulanlardan çok farklıdır ancak yaşattığı his değişmektedir. Mahrem alanı gözetliyor olmanın oluşturduğu duygu bu fotoğraflarda da oldukça yoğun hissedilmektedir.